

УДК 929.532 : 2-726.3 (477.53) «1860/1870»

ВІКОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАРАФІЯЛЬНИХ ІЄРЕЇВ ПИРЯТИНСЬКОЇ ПРОТОПОПІЇ 60-70-Х РОКІВ XVIII СТОЛІТТЯ

Віталій Дмитренко

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Україна, 36003, м. Полтава, вул. Остроградського, 2
e-mail: vitodmitrenko1972@gmail.com

Однією з важливих характеристик особи є вік. Він супроводжує людину впродовж її життя, маркуючи найважливіші його віхи. Дослідження вікових характеристик дозволяє зрозуміти демографічні процеси, притаманні суспільству. На різних етапах історії й у різні культурно-історичні епохи сприйняття віку людиною було неоднаковим. У цьому контексті зазначимо, що вікові характеристики населення України, у різні періоди його історії, вивчені нерівномірно. Зокрема, малодослідженим є населення Гетьманщини й такої його важливої групи як парафіяльне духовенство.

Першою, і тривалий час поодинокую, спробою вікового аналізу ранньомодерного соціуму України XVIII ст. були праці Арнольда Перковського [14; 15]. В останні роки відбулося поживлення інтересу до цієї проблематики. Зокрема, з'явилися роботи Юрія Волошина [2], Олени Замури [12], Ігоря Сердюка [20], Олександра Сакала [18]. Зауважимо, що у них досліджені вікові характеристики парафіяльних священників окремих населених пунктів і регіонів Гетьманщини. Однак, парафіяльні ієреї, які мешкали на території Пирятинської протопопії, у поле зору науковців досі не потрапляли. Створення ж цілісного демографічного портрету населення Гетьманщини можливе лише за умови врахування особливостей демографічних процесів в окремих її регіонах і соціальних групах. Ось чому розробка демографічної проблематики у цілому та з'ясування вікових характеристик парафіяльних священників на рівні окремих протопопій, зокрема, є актуальною.

Метою дослідження є аналіз вікових характеристик парафіяльних священників Пирятинської протопопії 60-70-х років XVIII ст. Відповідно до неї сформульовані наступні завдання:

– проаналізувати достовірність фіксації віку у джерелах;

– встановити тривалість життя священників;

– розглянути вікову структуру ієреїв протопопії;

– з'ясувати вік вступу на парафію.

Насамперед, зазначимо, що протопопія – це церковно-адміністративний округ, на які розподілялася митрополія/єпархія у другій половині XVIII ст. Головною задачею функціонування протопопії було покращення управління та впровадження на місцях розпоряджень вищого церковного керівництва. Розміри протопопій, як і їхня кількість, не були сталими. Упродовж XVIII ст. вони неодноразово змінювалися. Загалом, станом на 1768 рік, Київська митрополія поділялася на 23 протопопії, серед яких і Пирятинська [17, с. 19]. За підрахунками Оксани Прокоп'юк, у 1770 р. вона включала 65 церков з яких 2 були соборними і 63 – парафіяльними [17, с. 152]. Тож у досліджуваний період це була одна з найбільших протопопій Київської митрополії.

Важливими джерелами, котрі зафіксували вік ранньомодерної людини, були метричні книги та сповідні розписи. Ці документи церковного обліку населення інтенсивно запроваджувалися у Гетьманщині саме у XVIII ст. [11, с. 36-59]. На жаль, метричні книги по Пирятинській протопопії за досліджуваний період збереглися спорадично. А от стан збереження сповідних розписів є набагато кращим. Вони, рапорти ієреїв і справи про рукопокладення священників на парафію, зберігаються у 801-му фонді Державного архіву Полтавської області та є основою джерельною базою розвідки.

Сповідні розписи – це церковно-облікові документи, в яких фіксували відвідування парафіянами сповіді та причастя. Згідно з указом 1737 р. до них вписували усіх жителів парафії, зазначаючи їхній вік. Записи проводилися постановою, подвірною та посімейною й мали оновлюватися щорічно. Обов'язок вести сповідні розписи покладав-

ся на парафіяльних священиків [16, с. 114-125].

Ми використали збережені сповідні розписи за 1758, 1764, 1765, 1768, 1770, 1775, 1779-й роки. Розписи 1758 р. містять дані про 30 священиків, які представляють 22 церкви протопопії. Розписи 1764 р. – 9 священиків із 5 церков. Розписи 1765 р. – 34 ієрея з 26 церков. Розписи 1768 р. – 67 панотців із 44 церков. Розписи 1770 р. – 46 панотців із 33 церков. Розписи 1775 р. – 63 ієрея з 46 церков. Розписи 1779 р. – 39 священиків із 33 церков.

Як зазначалося вище, у сповідних розписах фіксувався вік записаної особи. Однак пам'ятаємо, що розписи не були статистичними документами, тож достовірність вказаних років викликає чимало застережень. Для контролю точності зазначеного віку в історико-демографічних дослідженнях використовують індекс Віпла (Whipple index). Це показник, який дозволяє з'ясувати, чи не округляли вік людей при проведенні перепису. Він розраховується співвідношенням суми чисельності населення у віці з 25 до 60 років, вік яких закінчується на «0» і «5», до 1/5 частини загальної суми чисельності населення у віці 23-62 років помноженої на 100. Згідно зі стандартами ООН, якщо отримана сума менше 105, то дані перепису дуже точні. Від 105 до 110 – відносно точні. Від 110 до 125 – добрі. Від 125 до 175 – погані. Якщо ж сума перевищує цифру 175, то якість даних оцінюють як украй погану [3, с. 7-8].

Проведений за такою методикою аналіз 14 сповідних розписів сіл Пирятинської протопопії 1758 р. дав наступний результат: Бубни (Iwh = 178), Грабарівка (105), Гурбинці (106), Карпилівка (111), Кейбалівка (121), Короваї (115), Кручі (110), Кулаженці (124), Митченки (181), Приходьки (115), Харківці (129), Шкурати (131), Усівка (126), Яцини (142). Тож у 8 випадках з 14 дані про вік можна оцінити як відносно точні та добрі. Це високий показник для облікових джерел XVIII ст., а, отже, відомості про вік осіб, зафіксований у них, заслуговує на довіру.

За сповідними розписами вищеозначених років ми ідентифікували 150 священиків, які душпастирствували у 65 церквах протопопії (39 з них за цей час померли). За віком, зазначеним у розписах, і рапортами священиків про смерть своїх колег, вдалося визначити тривалість їхнього життя. Тож 5 ієреїв померли не доживши до 40-ка років.

Наймолодшим з них був двадцятивосьмирічний Дем'ян Якович – настоятель Миколаївської церкви у селі Дейманівка [6, арк. 1]. На жаль, причин такої ранньої смерті з'ясувати не вдалося. Семеро померли у віці від 40 до 50-ти років. Шість ієреїв пішли з життя у віці 50-60-ти років. По 9 осіб померло у віковому діапазоні 60-70-ти і 70-80-ти років відповідно. Лише 3 священика померли, перетнувши 80-ти річний рубіж. Причому, лише одному з них було за 90-то. Так, найдовше (до 97-ми років) прожив Семен Гаврилович Голубовський – ієрей Миколаївської церкви у селі Остапівка [9, арк. 34].

Тож 18 священиків, тобто 46,1%, померли, не доживши до 60-ти років; 21 ієрей – 53,9% – перетнули цей віковий рубіж. 60-річний рубіж обраний нами не випадково. Ми підтримуємо думку, що саме ним маркується початок старості у ранньомодерному соціумі Гетьманщини [19, с. 7-8]. При цьому наголошуємо, що в історико-демографічних дослідженнях, старість має подвійне трактування – біологічне та психологічне. З біологічного боку – це віковий відтинок людського життя, що обумовлений процесом фізіологічного старіння організму. З психологічного – це явище, вікові рамки якого умовні та змінюються залежно від соціальних уявлень й індивідуальних особливостей конкретного індивідууму [10, с. 444-445].

Середня тривалість життя парафіяльних ієреїв протопопії у досліджуваній період становила 60 років. Олена Замура у своєму дослідженні подає очікувану середню тривалість життя особи по селах Переяславської єпархії за цей же період. Вона стверджує, що дорослі чоловіки у досліджуваних селах помирали зазвичай у віці біля 70-ти років [12, с. 119-121].

Як відзначалося вище, лише одна особа прожила довше 90-та років. Отже, її можна назвати довгожителем [13, с. 131]. За нашими підрахунками таких ієреїв-довгожителів у протопопії було лише 0,66%. Такі дані узгоджуються з результатами інших досліджень, в яких підкреслюється невеликий відсоток осіб, які доживали до глибокої старості.

Для аналізу вікової структури ієреїв Пирятинської протопопії дані по них із джерел узагальнено у таблиці (таблиця 1).

Таблиця 1.

Вікова структура священників Пирятинської протопопії у 60-70-х роках XVIII ст.

Віковий проміжок	1758		1765		1770		1775		1799		Разом
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	
20-29	2	7	3	9	-		2	3	1	2	4
30-39	8	27	11	32	16	35	21	33	15	39	34
40-49	8	27	7	20	12	26	17	27	13	34	27
50-59	7	22	5	15	5	11	14	22	7	18	17
60-69	3	10	3	9	11	24	6	10	2	5	11
70-79	-	-	4	12	2	4	2	3	-	-	4
80-89	2	7	-	-	-	-	1	2	1	2	2
90+	-	-	1	3	-	-	-		-	-	1
Разом	30	100	34	100	46	100	63	100	39	100	100

Отже, нижня межа у 20 років встановлена відповідно до методики, розробленої французькими вченими Луї Анрі й Аланом Блюмом. Вони пропонують розділяти все населення за біологічним принципом на три великі групи: молоді (0-19 років), дорослі (20-59 років), літні (65 років і старші) [1, с. 23].

Найбільший відсоток складала священники у віці 30-39 років, слідом за ними йде група сорокарічних і п'ятдесятирічних. У сумі представники цих чотирьох вікових груп складають 82%. Тобто, переважна більшість ієреїв протопопії належала до населення працездатних вікових груп. Відповідно 18% ієреїв віднесемо до осіб літнього віку. Найбільший відсоток тут становлять особи у віці 60-69 років. Це природно з огляду на середній вік ієреїв протопопії, заявлений вище.

У сучасній демографії утвердилася думка, що вікова структура має безпосередній вплив на розвиток соціальних процесів, передовсім, на природний рух населення виражений у народжуваності та смертності. Чим більша частка осіб належить до молодших вікових груп тим вищі показники народжуваності. Та навпаки, чим вища частка осіб літніх вікових груп, тим вищі показники смертності [10, с. 65]. Тож відзначаємо вікову молодість, притаманну священникам протопопії. На аналогічну молодість населення вказує й Юрій Волошин та Ігор Сердюк. За підрахунками, здійсненими за біологічним типом поділу, серед населення Полтави у 1775 р. особи вікових груп 20-59 років складала 50,7% [2, с. 91]. У Переяславі, Ніжині та Стародубі – 61% [20, с. 88].

У цьому сенсі, однак, потребує пояснення факт, чому серед ієреїв протопопії осіб у віці

20-29 років було лише 4 з 82%. У той час як, приміром, у Полтаві таких осіб 21,9 з 50,7% [2, с. 85]. На наш погляд, цей факт пояснюється особливостями «працевлаштування» ієреїв. З'ясувати вік, в якому відбувалося рукопокладення в ієреї допоможуть матеріали справ про рукопокладення священників на парафію. В архівних фондах держархіву Полтавської області нами виявлено 36 таких справ за період з 1758-го по 1780-й роки.

Отже, з 36 ієреїв лише 8 були рукопокладені на парафію у віці до 30 років. Наймолодшому з них – Петрові Федоровичу – з містечка Яблунове виповнилося 25 років [7, арк. 3]. Основна маса стала священниками у віці 30-35 років – 23 особи, п'ятеро здобули парафію ще пізніше. Своєрідним рекордсменом тут став Яків Андрійович Маценко-Петраковський з села Куріньки, який був рукопокладений у віці 43-х років [5, арк. 96]. Отже, переважна більшість священників посідала парафію у віковому діапазоні 30-35-ти років, що й пояснює невеликий відсоток осіб у віці 20-29-ти років серед ієреїв протопопії.

Факторів, які обумовлювали таке доволі пізнє працевлаштування, вочевидь було декілька. По-перше, обіймання місця пресвітера потребувало певного рівня освіченості. У 60-х роках XVIII ст. церковне керівництво видало низку постанов з цього приводу. Зокрема, у посланні Київського митрополита Арсенія (Могилянського) до ректора Академії Самуїла від 30 квітня 1761 р. вказувалося, що студенти, яким не виповнилося 30 років, зобов'язані проходити повний курс навчання до класу богослов'я включно [4, арк. 4]. Укази того ж митрополита від 16 червня та 15 вересня 1765 р.

наголошують, що рукопокладатися на парафію мають лише випускники класу філософії чи богослов'я Київської академії. Вони ж забороняли протопопам присилати для ставлення на парафію неграмотних [4, арк. 3-6, 76-78]. Отож, роки витрачені на навчання й обумовлювали зрілий вік рукопокладених парохів.

По-друге, посада парафіяльного священика, у більшості випадків, була пожиттєвою. Тож при обмеженості місць претендент мусив чекати свого часу. Приміром, у трьох із п'яти випадків рукопокладення після 35-ти років, про які йшлося вище, претенденти трудилися дяконами при цих же церквах, а обов'язки ієреїв виконували їхні батьки. Мова могла йти й про звичайний непотизм. Уже згаданий вище Яків Андрійович Маценко-Петраковський був племінником хрестовому чорнухінському наміснику Павлу Петраковському, в підпорядкуванні якого перебувала Воскресенська церква села Курінки [8, арк. 1].

Підсумовуючи вищевикладене, зробимо наступні висновки:

– по-перше, відомості про вік осіб, зафіксований у сповідних розписах Пирятинської протопопії, попри наявність неточностей і помилок, заслуговує на довіру та може використовуватися в історико-демографічних дослідженнях;

– по-друге, середня тривалість життя парафіяльних ієреїв протопопії у досліджуваний період становила 60 років. З 39-ти священиків, чия тривалість життя вдалося визначити, 21 (53,9%) перетнули цей віковий рубіж. Ієреїв-довгожителів у протопопії було лише 0,66%;

– по-третє, аналіз вікової структури ієреїв протопопії показав, що 82%, тобто переважна більшість, належала до працездатних вікових груп. Найбільший відсоток серед них склали священики у віці 30-39 років, що говорить про демографічну молодість цієї соціальної групи. Разом з тим, 18% священиків, старших за 60 років, дає підставу твердити, що рівень літніх людей у цій соціальній групі був вищий за се-

редні показники по Гетьманщині;

– по-четверте, переважна більшість священиків протопопії посідала парафію у віковому діапазоні 30-35-ти років. Причини цього вбачаємо, передовсім, у особливостях «працевлаштування» майбутніх ієреїв.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Анри Л. Методика анализа в исторической демографии / Пер. с франц. С. Хока и Ю. Егоровой. Москва: Издательство РГГУ, 1997. 208 с.
2. Волошин Ю. Козаки і посполиті: міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст. Київ: К.І.С., 2016. 356 с.
3. Волошин Ю.В. Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави в другій половині XVIII століття // Історична пам'ять. 2011. № 1. С. 5-24.
4. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). Ф. 801. Оп. 1. Спр. 52. 80 арк.
5. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 53. 102 арк.
6. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 144. 24 арк.
7. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 166. 17 арк.
8. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 215. 24 арк.
9. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 255. 73 арк.
10. Демографический энциклопедический словарь. Москва: Советская Энциклопедия, 1985. 606 с.
11. Дмитренко В. Матеріали церковного обліку населення Київської та Переяславсько-Бориспільської епархій як джерело вивчення соціуму Гетьманщини XVIII століття. Полтава: Сімон, 2016. 198 с.
12. Замура О. «Великий шаленець»: смерть і смертність у Гетьманщині XVIII ст. Київ: К.І.С., 2014. 240 с.
13. Народнонаселение: энциклопедический словарь. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1994. 640 с.
14. Перковський А.Л. Довголітні люди на Правобережній Україні в XVIII ст. // Український історичний журнал. 1966. № 2. С. 106-109.
15. Перковський А.Л. Українське населення в 60-70-х роках XVIII ст. // Український історичний журнал. 1968. № 1. С. 107-111.
16. Полное собрание законов Российской империи: В 48 т. Санкт-Петербург, 1830. Т. 10. 1737-1739. 995 с.
17. Прокоп'юк О. Київська митрополія: топографія посяв. Реконструкція реєстру храмів за відомостями про церковнослужителів (1780-1783 рр.). Науково-довідкове видання. Київ, 2012. 208 с.
18. Сакало О. Домогосподарство сільського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.: деякі історико-демографічні аспекти (на прикладі села Ведмеже Роменської сотні Лубенського полку) // Краєзнавство. 2008. № 1-4. С. 168-174.
19. Сердюк І. Старість в городском населении Левобережной Украины во второй половине XVIII в. (на материалах Румянцевской описи 1765-1769 гг.) // Историческая демография. 2011. № 1 (7). С. 7-12.
20. Сердюк І. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. 304 с.

Дмитренко Віталій *Вікові характеристики парафіяльних ієреїв Пирятинської протопопії 60-70-х років XVIII ст.*

У статті проаналізовані вікові характеристик парафіяльних священиків Пирятинської протопопії 60-70-х років XVIII ст. Встановлена достовірність фіксації віку у сповідних розписах протопопії. Розглянуто вікову структуру ієреїв протопопії. Досліджено тривалість життя священиків. З'ясовано вік вступу священиків на парафію.

Ключові слова: вік, історична демографія, Київська митрополія, парафіяльні священики, сповідний розпис

Дмитренко Віталій *Возрастные характеристики приходских иереев Пирятинский протопопии 60-70-х годов XVIII в.*

В статье проанализированы возрастные характеристик приходских священников Пирятинский протопопии 60-70-х годов XVIII в. Установлена достоверность фиксации возраста в исповедных росписах протопопии. Рассмотрено возрастную структуру иереев протопопии. Исследована продолжительность жизни священников. Выяснен возраст вступления священников на приход.

Ключевые слова: *возраст, историческая демография, Киевская митрополия, приходские священники, исповедная роспись*

Dmytrenko Vitaliy *The parish priests of the Pyriatyn district in the 60-70s of the XVIII century: age characteristics*

The article analyzes the age characteristics of parish priests of the Pyriatyn district in the 60-70s of the XVIII century. Confession registers are the main source of research. Confession registers are church-record documents, in which fixed attendance by parishioners of confession and communion. According to the decree of 1737, all the inhabitants of the parish were registered with them, indicating their age. Records updated annually. Information about the age of persons, recorded in the confessional registers of the Pyriatyn district, despite the inaccuracies and errors, deserves trust and can be used in historical and demographic studies.

According to the confessional registers of the above-mentioned years, we identified 150 priests who patronized the pastor in 65 churches.

Of the 39 priests whose life span was identified, 18 (46.1%) died without reaching the age of 60 and 21 (53.9%) crossed this age range. The lifetime of the parish churches of the district in the investigated period was 60 years. The priests of the Longevity (older than 90 years) in the district were only 0.66%.

82% of the priests belonged to able-bodied age groups. Priests at the age of 30-39 were the largest percentage among them. It speaks of the demographic youth of this social group. This youth is inherent in the people of the Hetman State. 18% of the priests were over 60 years of age. Thus, the level of elderly people in this social group was higher than the average indicators in the Hetman State.

Most of the ecclesiastic of the district occupied the parish in the age range of 30-35 years. This is due to the peculiarities of «employment» of future priests.

Keywords: *age, historical demography, metropolitan Kyiv, parish priests, confessional register*

Надійшла до редакції 28.01.2018 р.